

Az ésszerű keresése

Gondolatok a könyvtárban

Asztalomon gyűlnek a könyvek, az ésszerű cselekvés, az értelmes élet történeti logikája szerint próbálom őket sorba rakni. Keresem: mi az értelmiség helye, szerepe, hivatása ésszerűnek (vagy kevésbé ésszerűnek?) mondott korunkban. Van-e köze az értelmes cselekvésnek az értelmiséghez? Tudom: a latin *intelligentia* szó — értelmi fok megjelölésére szolgált. Az értelmiség ideáltípusát azonban nem lehet időtleníteni, mint Julien Benda tette annak idején szenvedélyes vitákat felkavaró könyvében, *Az írástudók árulásában*. A történeti valóságot nem lehet zárójelbe tenni.

Antonio Gramscit olvasom újra (*A gyakorlat filozófiája*, Bukarest, 1974), aki az értelmiséget tényleges történeti és strukturális dimenzióiban elhelyezve tesz különbséget „szerves” és „hagyományos” értelmiség között. A „szerves” értelmiség — szerinte — az új osztály által megteremtett új társadalmi típus eredeti tevékenységének „specializálódott részmozzanataként” lép fel (a hűbéri társadalomban a papok, a modern kapitalista társadalomban a műszaki értelmiség tekinthető „szerves”-nek). A „hagyományos” értelmiséget ezzel szemben a testületi szellem történelmi folytonossága jellemzi, amely egy utópia jegyében képzelet magát önállónak. A „hagyományos” értelmiség öntételezése azonban csak illúzió, mert politikailag és ideológiailag nem tudja magát elkülöníteni az adott társadalmi rend osztályviszonyaitól. Az értelmiségnek ezt a Gramscitól megalapozott marxista elméletét éppen az teszi nyitottá, hogy nem tekinti az értelmiséget homogén rétegnek, s hangsúlyozza az értelmiség mindenkori tudatosító szerepét.

Maradjunk a történelemlnél. Közép-Kelet-Európa társadalmilag zsenge, de erkölcsi elkötelezettségében erős értelmisége Herdertől is tanulta, hogy a nyelv és a népi kultúra a nemzet gondolkodásának és létének alapja. Csak anyanyelvben születhetnek olyan írók, mint Homérosz vagy Pindarosz. Az anyanyelvű kultúra, egység gondolat, nemzeti állameszme — olyan eszmék voltak, amelyek a társadalmi haladás irányában hatottak. E mozgásban a vezető szerepet a nemzeti eszmét képviselő értelmiség játszotta.

Az erdélyi reformkor ideológiáját és mozgalmát nem érthetjük meg a nemzet felemeléséért szövetséget kötő értelmiségiek tudatosító szerepe nélkül. Ebből a szempontból nem lényeges, hogy Wesselényi Miklós arisztokrata volt, Bölöni Farkas Sándor elszegényedett székely nemes, Bolyai Farkas matematikus. A magasabb erkölcsiség, a jobbítani akaró cselekvő magatartás, egyszóval az értelmiségi létforma vállalása hozta őket közel egymáshoz. Erdélyben a XVIII. század utolsó harmadában ezernél több román fiatal rendelkezett felsőbb iskolai végzettséggel. A tanult fiatalok terjesztették a nemzeti gondolatot, amely a nép körében „anyagierővé vált”. A *Supplex Libellus Valachorum* idejében a vezető írástudók nagy része a papság közül került ki, a *Memorandumot* már többségükben világiak: írók, tanárok, újságírók szerkesztették. A bankburzsoázia a XIX—XX. század fordulóján már jelentős befolyást gyakorolt a Nemzeti Párt politikájára. (Vö. Gáll Ernő: *Tegnap és mai önismeret*. Bukarest, 1976.)

Vagy: Lengyelország felosztása után az értelmiség alkotta a lengyel nemzet „erkölcsi kormányzatát”. Azonban nem mindegy, hogy a tudatosítás milyen eszméket forgalmaz, milyen erkölcsi minták rögződnek a magatartásban. A lengyel példánál maradva, az értelmiség előtt a gazdasági ügyek nem minősültek értékesnek, ezért kívülrekesztették magukat a gazdasági életen. Értékrendjükben fontos helyre kerültek a társasági kapcsolatok, az egocentrizmus, a túlzott érzékenység, műveltségükben az irodalmi ismeretek uralkodtak. A mélyen begyökerezett messianizmus elhítette velük, hogy az ország sorsa a civilizált világ erkölcsi életének mércéje. (Jozef Chalasiński: *A lengyel értelmiség társadalmi eredete*. In: *Korunk értelmisége*. Budapest, 1975.)

Sokkal veszélyesebb az „etnocentrizmus”, a nemzeti főlény, az öniség vagy a küldetéstudat nacionalizmusban kifejeződő ideológiája, az a tévhit, hogy a fényes ősoktól származó közösség olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek minőségileg a többi nép fölé emelik őket. A nacionalizmushoz csatlakozó értelmiségiek — mivel mítoszteremtők — hivatásuk árulóivá válnak.

A tudatosítás nem egyenes irányú, görbületeiben az éppen meglévőt vagy a már kialakulót is eltorzíthatja. Karl Mannheim szerint a szintetikus szemlélet csak olyan rétegeknél alakulhat ki, amelyeknek a társadalomban elfoglalt helyzete nem túl szilárd: „Az a csoport, amelynek osztályhelyzete többé-kevésbé határozottan rögzített, meghatározott nézőponttal is rendelkezik. Ahol ez nem így van, mint például az értelmiségnél, ott a választás szélesebb terenumai nyílnak meg, s ennek megfelelően igény jelentkezik a totális orientációra és szintézisre.” (Vö. *Korunk értelmisége.*) Az értelmiség „szabadon lebegő léte” lehetővé teszi a különböző eszmei irányzatok megértését és a nézőpontok kritikai elemzését. Csak így jöhet létre a szüntelenül megújuló és táguló szintézis. Karl Mannheim tudásshociológiájában az emberi akarat impulzusait a politika kormányozza, s vezeti a kijelölt stratégiai pont irányába.

Sokan úgy tudják, hogy Németh László „új nemesség”-elmélete egyik válfaja a kultúrfilozófiában elterjedt elitelméletnek. A *Tanúban* közölt esszék, tanulmányok, vitairatok szellemiségében kimutatható a kortársak eszméinek közvetlen vagy közvetett hatása. Németh László gondolatait eredetiségük mégis új minőségé lépteti elő.

Babits Mihály — Julien Benda hatására — a jobb- és baloldali áramlatokkal szemben a politikumtól való elfordulást vallotta. Ezzel szemben Németh László az uralkodó osztályt a középosztállyal együtt olyan széteső roncsnak tartotta, amely képtelen bármiféle társadalmi reformmozgalom elindítására. A „minőség forradalma” — az ő elképzelésében — az értelmiség tudására és példaadására épült volna. A szellem emberét tudása hatalmazza fel arra, hogy helyesen cselekedjék. A polgári rend körülményei között azonban az értelmiség a szolgálat és az előírások jármába fogva lehetőségeitől megfosztottan dolgozik. A „szellem embere” kifejezés, amelyben benne lapult a megalkuvás előjoga, Németh László később az „új nemességgel” cserélte fel. A „nemesség” elkötelezettséget jelent, feladta, hogy értelme erejével rendet vigyen a világba: „Én pedig azt kívánom, hogy a gondolat ne csak tollunk alatt váljék írássá, hanem mozdulatainkban is; csak az írt és tett írás egységében méltányolom az eszmet.” (*Tanú*, 1932.) A magatartásban kikristályosodó gondolkodás, a „tettírás” tárhatja csak fel a történelem valódi lehetőségeit. Az ember folytonosan választások elé kerül. Elhatározásától és akaratától függ, hogy lehetőségei közül melyiket választja. Az „ideamber”, akinek lényén átderengenek az „utak és elvek”, tetteit önállóan irányító személyiség.

A kép teljességéhez persze hozzátartozik, hogy Németh László mozgalma, amelyet a *Debreceni Kátéban* körvonalazott, másfajta radikalizmus volt, mint a Bajcsy-Zsilinszky Andrée vagy a kommunisztaké. „Minőségi szocializmusa”, amelynek képviselőjévé akarta tenni az értelmiséget, elsősorban antropológiai és erkölcsi jelentőségű. De eszméivel és mozgalmával a meglévő társadalmi berendezkedésnél jobbat akart elérni. A termelés és a szervezés magasabb színvonala a társadalom egyedeinek jelentős részét értelmi munka végzésére kényszeríti. De az ésszel végzett munka önmagában senkit sem változtat értelmiségivé, az életformát belülről kell kidolgozni, az alkotó magatartásban, cselekvő életben kell hogy megnyilatkozzék az egyén értelmiségi volta. Az elidegenedésben, a hitelüket vesztett eszmék és kiüresedett szavak korában a személyes példának van igazán mozgósító ereje. Ahogy Németh László írta: „az emberbőrbe kötött remekművek” kora következik.

Németh László értelmiségelmélete azért jelentős, mert elvontan az értelmiség magatartásának erkölcsi princípiumait fogalmazta meg.

Az értelmiség tudatosító szerepének azonban van egy másik, nem kevésbé fontos vonatkozása is: a történetisége. A megfogalmazás elvontságából nincs más kiút, mint a történelmi kor szellemi körülményeit, az értelmiség hatásterületének értékrendjét és megismerési feltételeit is figyelembe venni.

A középkori világszemlélet megkülönböztető jegye az egyetemesség. Az „Universalia ante rerum” azt jelentette, hogy az általános megelőzi az egyedit. Az emberi tevékenység különböző területei — tudomány, filozófia, művészet, vallás, jog — nem rendelkeztek szakmai nyelvvel. A matematika jelképnyelvének egyszersmind teológiai jelentéstartalma is volt. A „szakrális aritmetika” az istenigazságok értelmezésére is szolgált. Mivel a középkori szemléletben minden valóságban létező tárgy, jelenség, lény Istentől nyerte értelmét, a tárgyi és szellemi jelenségvilág erkölcsi színezetet kapott. (Vö. A. J. Gurevics: *A középkori ember világképe.* Budapest, 1974.) Nem csodálkozhatunk azon, hogy a középkor a szellemi értékek

létrehozóit és terjesztőit erkölcsi tulajdonságokkal jellemezte. A filozófusok — ez volt a középkori értelmiség egyik neve — erényesek, mértéktartók, igazságosak, határozottak, szelídek, nemeslelkűek, adakozók, megvetik a földi örömeiket.

Minden földi dolognak megvan a transzcendens östípusa, amelynek megismerésére az értelemnek törekedni kell. A tudós mulandónak tekintette a természetet, a titkok a tapasztalati világon túl rejtőztek. A középkorban a kézműves volt a feltaláló, és nem a tudós, „a rokkát ismeretlen műhelyekben készítették”. (Marc Bloch: *A történelem védelmében*. Budapest, 1974.)

Az újkori értelmiség akkor jelent meg, amikor a szövegek igazságát kétségbe vonta, a transzcendens östípus keresése helyett a valóságot kezdte kutatni. A történelem első tudományos forradalma, a XVII. század tette lehetővé, hogy a természetfilozófia (= természettudomány) különváljon az Isten titkait fürkésző teológiától. Descartes csak azt ismerte el igaznak, ami az Ész fényénél bizonyítható. Bacon empirizmusa és a valóságot részeire szedő descartes-i módszer szétfoszlatta a középkor transzcendens hierarchiájának értékrendszerét. A protestáns vallások „evilági orientációja” a valóság alkotó formálása felé terelte az egyén és a közösségek tevékenységét. Az ésszerűség és a munka ethosza lett fokmérője az értelmes életnek. Descartes az emberiség tudását rosszul épített házhoz hasonlította, amelyet le kell bontani és újjá kell építeni. A „cogito”-n kívül minden kétségbe vonható. Nem csupán a kereskedelmi társaságok vagy a kézműves műhelyek határozták meg az angol vagy a holland tudomány felvirágzását, hanem az alkotó szellem, az új cselekvő magatartás elterjedése, mely ezeket a társaságokat is létrehozta. A tudománytörténet szoros összefüggést állapított meg a tőkés társadalmi rend kialakulása és a tudomány fejlődése között. Ezt az összefüggést nem lehet csak az ok és okozat fogalmával magyarázni. Az értelmiség, Descartes hasonlatával szólva, új házat épített. Azok az elméleti oszkozások, amelyek valamilyen „függvénylét” tételezésével közelednek a jelenség megértése felé, a történelmi valóságon követnek el erőszakot. Kétségtelen, hogy az értelmiség törekvése megegyezett a polgárság gazdasági és politikai törekvéseivel. De nem tagadható az értelmiség önálló szerepe az új tudomány és világszemlélet létrehozásában, amely tendenciáival a létrejövő polgári renden is túlmutatott. Ugyanakkor a szalonokban vitatkozó írók, filozófusok vagy a tudományos társaságokban dolgozó tudósok a polgári nyilvánosság úttörői voltak. A polgárság az új filozófia és irodalom értékrendjének elsjávitásán keresztül a felvilágosodást eleven folyamatként fogta fel. (Vö. Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, 1973.)

A fejlett technikai civilizációban az ember a történelem folyamán először kerül önmagával szembe. A kutatás tárgya, ellentétben Bacon és Descartes korával, nem a természet, hanem a kérdéseknek alávetett természet és társadalom. Az emberi gyakorlat az évezredek alávetettséget akarja megszüntetni, hogy a bornírt beteljesülés boldogsága helyett az emberi szabadság teljesebb érvényesülésének körülményeit hozza létre.

Az átlagember naponta olyan problémákba ütközik, amelyeknek megértéséhez önmagától nem tud eljutni. A kultúra elvont világának „jelei” megfejthetetlenek az egyszerű ember számára. A növekvő mértékű differenciálódás, a társadalmi mobilitás, a városiasodás, a hagyományok sorvadása, az együvé tartozás, a sorsközösség érzésének gyengülése — mind olyan jelenségek, amelyeknek nincs megfelelőjük az emberi civilizáció eddigi történetében. A jelenkor szembetűnő jelensége a társadalmi mező ellentmondásainak bonyolultabbá válása, az intellektualizmus fölény az érzelmekekkel szemben, a metaforákban való beszéd.

Az egyetemek valósággal gyártják a szakembereket, akiket nem tanítanak meg arra, hogy a látszólag megoldhatatlan rejtélyek foglalkoztassák őket, megelégednek a felületek ismeretével. A „praktikus szellem” fölöslegesnek érzi az egyéni képességek nagyobbik felét. Vajon az értelmiség közé sorolható-e az, aki hiteles okmányokkal tudja igazolni, hogy képesített szerzett szellemi munka végzésére? A kérdés trivialisában is jelentős, mert az egyetemi diplomások áradatában több a diplomás, mint az értelmiségi hivatást vállaló szakember. Theodor Geiger társadalomlélektani és kultúrszociológiai értelemben az értelmiséget megkülönbözteti az értelmiségiektől. (Vö. *Korunk értelmisége*.) Az értelmiség közé sorolja az alkotókat, a reprezentatív kultúra hordozóit, az értelmiségiek közé a kultúra terjesztőit, azokat, akik életet adnak a gondolatnak. Theodor Geiger fogalmi megkülönböztetése csak részben elégti ki várakozásunkat, illetve a kérdés trivialisására ad elfogadható választ. A modern értelmiség léthelyzetének kérdése, a világhoz és önmagához való viszonya sokkal bonyolultabb annál, mintsem megoldható volna az alkotók és diplomások megkülönböztetésével.

Mint hogy a műveltek az absztrakciók falai közé zárkoznak, a város vagy a hagyományaitól elszakadó városiasodó falu művelődésének egyetlen forrása a

„mass media“. Ha az anyagi életszínvonal emelkedése nem nyújt elég fogódzót a magasabb kultúra befogadására, a szakadék tovább mélyül. De mi történik ott, ahol a mestergerenda változatlanul alacsony, a padló szintje pedig megemelkedik? A lélek szorul, a műveltség fullaszt, a tevékenységi kedv cinizmussá, hitetlenséggé áporodik. (Németh László: *Megmentett gondolatok*. Budapest, 1975.) A szocializmus nem törekedhet valamilyen fogyasztási modell elérésére, mert ezzel lényegének tagadását érné el. A szocialista értelmiség legfőbb feladata, hogy a kor problémáit és a történelem lehetőségeit az emberiség öntudatának szintjén tudatosítsa.

Korunk egyik legfontosabb feladata a kultúra közös nyelvének megteremtése, amely törekvéseinket jobban összehangolja, gondolatainkat kicserélhetővé teszi.

Századunk tudatzavarait növeli az értékrendszerek különbözősége. Leszek Kolakowski a minden kultúrában közös gondolkodási mintáira hozza összefüggésbe az értelmiség el nem kötelezettségét. (*Intellektuelle contra Intellekt*. Stuttgart, 1972.) Az alapminta közössége nem jelenti azt, hogy tudatos is. Ellenkezőleg: mivel az ember egy sajátos közösség kultúrájában él és gondolkodik, nehezen tudja az általánost a különöstől megkülönböztetni, nem képes különbséget tenni az igaz és az érvényes között. A teljes elkötelezettség tartózkodóvá teszi az egyént a magasabb értékrenddel szemben. A vallási, politikai vagy forradalmi mozgalmak harcos csoportosulásai kétségbe vonják az egyetemesség szükségességét. Ha az értelmiség felismeri a gondolkodás általános mintáit, nem csatlakozik e partikuláris érdekeket képviselő csoportosulásokhoz.

A problémát máshol kell keresni. Az értékelő rendszerek fogyatékosága megakadályozza a helyes értékelő- és ítélőképeség működését. Elfogadható az a hipotézis, hogy „nem a tények, hanem az értékek, nem a tényinformációk, hanem az értékinformációk heterogén sokasága a legfőbb forrása annak a zűrzavarnak, ami a mai, késő-huszedik századi ember egyik legfőbb élménye, terhe. Hogy nem az újságokból, a rádióból és a tv-ből ránk özönlő háborúkról és forradalmakról, természeti csapásokról és gazdasági csodákról, újabb és újabb technikai különlegességekről, régvolt és jövendő világokról szóló tényinformációk, hanem a hozzájuk tapadó, az őket minősítő s egymáshoz keresztül-kasul ellentmondó értékinformációk, értékítéletek útvesztőjébe, zűrzavarába bonyolódik bele az ember.“ (Hankiss Elemér: *Megismerés és értékelés*. Valóság, 1971. 1. 26.)

Karl Popper szerint is korunk rossz vallási és filozófiai közérzete „jelentékeny mértékben ismeretfilozófiai rossz közérzet“. (*A társadalomtudományok logikája*. In: *Tény, érték, ideológia*. Budapest, 1976.) A főfeladat nem az általános minták felismerése, hanem az értékelő rendszer javítása és ezzel összefüggésben az ismeretfilozófiai „rossz közérzet“ megszüntetése. Egyébként is az értelmiség kötődése, mint minden társadalmi rétegé, konkrét nemzethez, nemzetiséghez való tartozásban jelentkezik. A kérdés nem az, hogy elfogadjá-e a hovatartozást, hanem az, hogy mit fogad el, és mihez viszonyítja azt. Ha kizárólagossá teszi hovatartozásának látószögét, s a partikuláris érdekek és értékek oldaláról közeledik helyzetének mérlegelése és teendői felé, elidegenedik hivatásától. Amit mond, az csak hovatartozásának szól, a vele egyvívásúak számára van csak jelentése. A két pólus ideológiája: a nacionalizmus és a kozmopolitizmus. *Az általános és a partikuláris szerves egységben láttatása az értelmiség igazi feladata.*

Mindez egyértelműen a helyzet és a lehetőségek felismerésétől függ. Ésszerűség és realizmus? Platon szép hasonlatával élve: az értelem tartja a gyeplőt, vigyázva, nehogy „az indulat lelke“ meg „a vágy lelke“ elragadjá a kocsit a helyes irányból. Az újkor elején Descartes racionalizmusa és módszere a cselekvő magatartást tette az értelmiség lételemévé. Ez nem jelenti azt, hogy a középkori kultúra észellenes lett volna. A középkori gondolkodást összefoglaló Aquinói Tamás filozófiájában nincs két igazság, de két út visz az egyetlen igazsághoz: a tudás és a hit. A „recta ratio“ — sajátos Szent Tamás-i terminus — az emberi tevékenységre irányul. Aquinói Tamás egész gondolatvilágát áthatja az a meggyőződés, hogy az értelmesség létrendi tulajdonság (in ordine essendi), mely csak akkor bontakozhat ki, ha beragyogja a cselekvés. Az „örök törvényekhez“ való ragaszkodást a „recta ratio“ biztosítja.

Az értelmiséginek nem az „örök törvények“ jegyében kell közelednie a valóság megértése és az értelmes élet megtalálása felé. Helyzete és feltételei merőben különbözőek. A valóság megismerésében minden megoldott rejtély újabb rejtélyek kezdete; amikor azt hisszük, hogy szilárd talajhoz ért lábunk, a kétely és a kritika bizonytalanná teszi. Ezzel nem létünk, különösen az értelmiség létének az egzisztencialisták által annyiszor hangoztatott kilátástalanságát és hiábavalóságát akarjuk újra felmondani, hanem az „örök“ és az „egyedül érvényes“ dogmák ellen szólunk, amelyek mellé szolgálattevőnek az értelmiség nem szegődhet. A történelemnek nincsenek lezárt formái, mindig van jobb lehetőség, a történelem ki-

hívása alternatívákban jelentkeznek. Az antiintellektualizmus azért zsákutca, mert a szenvedélyt és az indulatot engedi szabadjárni, a lehetőségek égnek el a túlfűtött érzelmek tüzeiben, vagy fagnak meg a közöny jegében.

Ilyen körülmények között az értelmiség nem mondhat le a kívánatos tervezéséről. Az utópia „a lélek valósága, s mint ilyen, maga is valóság- és történelemcsináló erő”. Mikor utópiáról írunk, akkor nem a megvalósíthatatlan államtanokra gondolunk: az ész szertelen kalandozásait vesszük védelmünkbe. Ha a történelem több lehetőségű, akkor a célratörő emberi akarat tervszerűségébe a kívánatos is beletartozik.

Az értelmiség nem állhat a rosszul elgondolt szolgálatába, nem válhat rossz utópiák eszközzé. Az eszközemberség — kispolgári létforma.

Az emberi megvalósítások mítosztalanítása, ésszerű tudásmodellek alkotása és az erkölcsi példaadás csak demokratikus közéletben érvényesülhet, ahol a vélemények játékába a kritika visz rendet. Abban egyetérthetünk Jean-Paul Sartre-ral, hogy az értelmiség radikalizmusával a megalkuvásra hajló érdekcsoportokat radikális döntésekre kényszerítheti. Ez a radikalizmus azonban nem jelentheti a mindent tagadást vagy a kinyilatkoztatott álforradalmiságot.

A szocialista értelmiség tudatosító szerepe akkor lesz teljes, ha a tudományos-műszaki forradalom vívmányait anyagi erővé tudja változtatni. Azt is figyelembe kell venni, hogy a szocialista társadalom a fizikai és szellemi munka közötti alapvető különbségek csökkenésével fokozatosan értelmiségi társadalommá fejlődik. Természetesen a különbségek eltűnése nem lesz olyan méretű, hogy mindenki teljesen tudatosná válnának a kor problémái, a társadalmi tevékenység célja és értelme. A valóság megismerésében elért tudományos és filozófiai eredményeket tovább kell adni. A gyors ütemű változások megkövetelik a nemzeti és nemzetiségi kultúra időálló értékeinek megőrzését, amely biztosítja a változó társadalom művelődési folyamatosságát.

Mindennek olyan gondolkodásmód és magatartás a feltétele, amely az egyetemesség áramkörébe fogja a hazai valóság megértését, és értelmet ad egyén és közösség létének.

Fábián Ernő

Utunk Évkönyv 77, avagy az önismeret mértéke

1967 végén, az *Utunk* 1000. számával egyszerre, tartalmas és vonzó külsejű kötet került az olvasók elé, borítóján a Deák Ferenc rajzolta lángoló szárnyú pegazussal. A kötet beköszöntő cikkében Létay Lajos kifejezte reményét — amely egyben óhaj is volt —, hogy az *Utunk* szerkesztőségének hagyományokat felújító, első könyvkiadási kísérlete „talán jövőendő örökség alapját veti meg”. A szerkesztői óhaj teljesülően van, hiszen — az olvasók elvárásának megfelelően — azóta is rendszeresen napvilágot lát az *Utunk* évkönyve, amint azt az alábbi könyvészeti adatok tanúsítják:

- (1.) *Utunk Évkönyv* 68. (1967) 335 l.
- (2.) „ „ 69. (1968) 355 l.
- (3.) „ „ 70. (1969) 402 l.
- (4.) „ „ 71. (1970) 400 l.

- (5.) *Utunk Évkönyv* 72. (1971) 360 l.
- (6.) „ „ 73. (1972) 363 l.
- (7.) „ „ 74. (1973) 404 l.
- (8.) „ „ 75. (1974) 200 l.
- (9.) „ „ 76. (1975) 240 l.
- (10.) „ „ 77. (1976) 260 l.

A szerkesztőség, 1971-ben, az *Évek énekei* című versantológiával köszöntötte az indulás 25. évfordulóját. A 30. évfordulóról a legutóbbi — sorrendben a tizedik — *Utunk Évkönyv* emlékezett meg csokornyí írással, köztük Szilágyi István *Szabálytalan leltár* című — már-már külön kötetbe kívánczó — számvetésével.

Amikor ezeket a sorokat rovom, az *Utunk Évkönyv* 77 példányait az olvasók rég szétkapkodták, s mire soraim napvilágot látnak, addigra talán az *Utunk* következő évkönyve is nyomdakész ál-

lapotban lesz. Nem vállalkozom tehát a kiadvány elemzésére, annál inkább hangsúlyozni szeretném Szilágyi István alkalomhoz kapcsolódó, de az alkalomszerűséget minden vonatkozásban meghaladó írásának a fontosságát.

... Nem, Szilágyi István írásának elemzésére sem vállalkozhatom, mert értem és jogosnak találok a szerző figyelmeztetését: aki az érintett kérdésekről megalapozottabb véleményt kíván kialakítani, az olvassa végig az adott kor irodalmát, sajtóját, s csak azután — és csak a megfelelő irodalomszociológiai, alkotás-lélektani, esztétikai stb. ismeretek birtokában — ítélkezze...

Szívesen szállnék vitába egyben-másban Szilágyi Istvánnal, de ezúttal valahogy szükségét sem érzem a vitának. Nem minthogyha Szilágyi István minden lehetséges kérdést felvetett és tévedhetetlenül megválaszolt volna — távol áll tőle a csálhatatlan mindentudás igénye! —, hanem egyszerűen azért, mert amit mond és ahogyan mondja, abban mindannyiunk felderengő, de formába nem öntött gondolatát ismerem fel.

Egyes részletkérdésekről korábban mások is, többen is a Szilágyi Istvánéval egyező véleményt hangoztattak. De a részleteket — nyilván az úttörő kísérletek (*A romániai magyar irodalom története*. Összeállította Sóni Pál. Editura didactică și pedagogică. București, 1969; Marosi Péter: *Áramló tendenciák*. In *Utunk Évkönyv* 71, 82—140; Kántor Lajos—Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945—1970*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971), illetve a körülöttük zajlott viták tanulságait is hasznosítva — Szilágyi Istvánnak sikerült először egyéni érzékenységet nem sértő mérték-tartással, korszakok közötti folytonosságot és szélesebb társadalmi-művelődési összefüggéseket érzékeltető józansággal, bár vázlatos, de azért értékkritériumok szerint is helytálló egységbe fognia.

Szilágyi István „szabálytalan leltára“ az *Utunk* harminc év alatt megjelent 1438 számának anyagát méri fel, statisztikai adatokra is támaszkodva (az adatok összegyűjtésében ifj. Bálint József történész segítette). De talán éppen azért, mert a számok önmagukban véve keveset árulhatnak el az irodalmi folyamat lényegéről, a felmérés — a vizsgálódás körét, szempontjait és módszerét, sőt az összképből adódó következtetéseket illetően is — minden irányban nyitottá sikeredett. Ez a nyitottság a többi közt azt is jelenti, hogy Szilágyi István feladatokra figyelmeztetve, eszméltetve győzi meg olvasóit a maga igazáról.

Rövid szemleciikk keretében nehéz volna Szilágyi István gondolatmenetét csorbíthatatlanul reprodukálni. Engedtessék

meg ezért, hogy az alábbiakban — az összefüggések megbontásával járó szűkségképpen torzítás ódiumát vállalva — néhány nagyobb lélegzetű idézet segítségével érzékeltsem azt a képet, amelyet Szilágyi István romániai magyar irodalmunk utóbbi három évtizedéről kialakított.

„[...] akkor, a kezdet kezdetén — és ezért külön tanulságos az első negyvenötven *Utunk*-szám — társadalmi és művészeti életben egyaránt valamiféle elemi erejű fizikai és szellemi kitérőkészségnek vagyunk tanúi, rendkívül és sokszerű objektív történelmi eseménysorra adott rendkívüli emberi és szellemi válasznak. Hiszen nemcsak egy társadalmi rend omlott össze, hanem egy egész eszmerendszer is; ekkor még senkiről sem lehetett lemondani, aki a társadalmi haladás gondolatát valamilyen formában vállalta“ — írja Szilágyi István az *Utunk*ról, amelyet a két világháború közötti — hagyományokban gyökerező, nemzetiségutadat apoló — írói kezdeményezések folytatójának tekint, s amelynek tükrében — bizonyos megszorításokkal — irodalmi-művelődési életünk egészének alakulását szemléli.

Nemcsak az *Utunkra*, hanem irodalmunk egészére érvényes tehát az a megállapítása, hogy a korfordulót követő, 1947-ig terjedő rövidebb időszakot egy hosszabb, mintegy két évtizedes korszak váltja fel, amely „vállalások és változások egész során át“ vezet napjaink irodalmi közállapotához. Ennek a korszaknak az első felére bizonyos áldozatok vállalása a jellemző. Amint Szilágyi István kifejti: „húsz-huszonöt évvel ezelőtt [...] éppen azzal hozta az író, a művész korbért a legnagyobb áldozatot, hogy meg sem próbált föléje emelkedni alkotása tárgyának: korélményeinek. Sőt, az általa is ismételtetett alaptételt — mely szerint a tudat késve követi az anyagi lét változásait — sem fogadta el valójában. Nyilván azért, mert nem számolt az áttételek sokaságával, a szellemi mozgásvilág viszonylagos önállósulási lehetőségeivel, öntörvényűségével. Bizakodó volt — bármi áron lépést akart tartani. Az élményre való rálátás igényéről lemondva, ez némileg sikerült is neki — csupán az elmélyedés, a kételemek, a csodálás nyúgeitól tekintett el, s bírta az iramot — ha nem is együtt lépve, hanem egy lépéssel mégiscsak mögötte a korabeli társadalmi lét dik-tálta változásoknak, de azok ütemében.“ A mindenáron „lépést tartani“ ilyen-éppen felfogott igényével függ össze aztán, hogy azoknak az éveknek az írásművei többnyire „hangulati, lélektani, táji stb.“ sajátosságágyazat, illetve alapozás nélküliek, hogy az akkoriban megjelent „sok száz meg ezer könyvből, fo-

lyóiratban között novellából, versből, pláne bírálatból, tanulmányyszerűségből kevés az igazán maradandó. Mert hiszen „a politikai, gazdasági, társadalmi változás irama lehet akármilyen heves-viharos egy korban, az emberi tudat meg lélek nem éli teljes létidőjében ezeket. Az ember nem dönt meg *viszonyul* reggeltől estig; az *élet egésze* — bármennyire hangzatos is ez így — legalább jelzések erejéig kell hogy sugalltassa az alkotásban önmagát. Különösen igen, ha a realiztikus művészi látásmód hallgatólagosan vagy igenis hangsúlyozottan az alkotó hitvallása, a művel szemben támasztott követelmények legalapvetőbbike. Mert mi van az emberrel, amikor nem dönt és nem viszonyul? Hogyan érzi magát győztesként? És mi lett a legyőzött retrográd erőkkal, hová tűntek el?”

Az irodalom szükségképpen megújulása nem következhetett be zökkenők nélkül: „Az írónak, művésznek minde-
nekelőtt hitelt kellett szereznie az új hangnak, előadási módnak, ugyanakkor állandóan bizonyítva kellett megtartani a bizalmat önmaga iránt: hogy mindenkor a társadalmi, emberi előrehaladást kívánja szolgálni, sőt most már éppen ehhez elkerülhetetlenek a változatosabb, korszerűbb eszközök, mert éppen a társadalmi valóság egyre bonyolultabb szerkezete teszi szükségessé ezek használatát.“ A megújodás zökkenőktől gátolt, de feltartóztathatatlan folyamatában az író egyre kevésbé tekinthetett el a lét meghatározta tudat rezdüléseitől: „hiszen a valóságnak része a tudat is, az

emberi lélek is. Mindezt pedig igazán az írásművészet integrálhatja, akár ha úgy is, hogy maga integrálódik e lehetőségek birtokbavételével. A tudat művészi magavizsgálásának újrachonosodásával így hatalmasat tágnak az irodalmi alkotás lehetőségei. Sőt elsősorban az övéi tágnak, ő kell megbontsa dimenzióit, ha követni akarja, hogy az emberi lélek hogyan él át sorsot, kort; márpedig a tudat létélményének krónikája egyre inkább az irodalom, a művészet gondjára marad, s ezt, úgy hisszük, előreláthatólag a szellemi élet semmilyen továbbdifferenciálódása sem fogja tőle elidegeníteni.“

Szilágyi István számvetése szerint a fent vázolt törekvések a hatvanas évek végére teljesedtek ki, amikor is már természetesen tűnt, hogy a romániai magyar irodalomnak „vannak sajátos vonásai, önérzete, önismerete“, habár „a hatvanas évek vége művészi igényeinek küszöbén még nem mindenki lépett át jelentős új művekkel azok közül sem, akiknek az előző teljesítmények alapján az olvasói, irodalmi közvélemény maig érvényes bizalmat szavazott“.

S itt zárom is az idézetek sorát, mert az eddigiekből is egyértelműen kiolvashatónak vélem a következtetést, hogy a szépirodalmi és főszerkesztő-helyettes Szilágyi Istvánnak az *Utunk* tizedik évkönyvében közzétett „szabálytalan leltára“ önismeretünk mélyülésének, gazdagodásának hivatásos kritikusok és irodalomtörténészek számára is mértékadó tanúbizonyossága.

Mózes Huba

Emlékek búvárharangja

Sosem felejtem, nyár van.

(PILINSZKY JÁNOS)

Nem azért választottuk mottónak Pilinszky János *A szerelem sivataga* című versének egyetlen sorát Majtényi Erik regénye* elé, mert mindenáron átfedéseket akarunk kimutatni vers és memoár között, csupáncsak az emlékezésbe való áthajlás mikéntjében találtunk némi egyezést. A Pilinszky-vers éppen azért forrószítja át régmúlt emlékek hangulatát, hogy az emléket és az emlékező jelenét egy idősíkbá kényszeríti a létige

jelen idejű használatával, jöllehet az első mondat igéjének múlt idejű alakot kellene maga után vonnia a második mondatban. Am a két, egymástól igen távolos idősíkból egymás mellé rendelésével az emlékek mintegy „pupillaközbe“ kerülnek, hirtelen jelenvalókká válnak, s így hatásuk intenzitása növekszik, mert ez a mellérendelés figyelmeztet az emlékek mindent betöltő voltára, mintegy mozgósítja a passzív emlékezetet, elmosa a távolságot az akkor és a most között.

Ilyenszerű időbeli mellérendelésekkel találkozunk néhányszor Majtényi Erik regényében is, amikor a főmondat vagy az előző mondatok elbeszélőjének jele-

* Majtényi Erik: *Hajóharang a Hold utcában*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

nébe erőszakosan benyomul a múlt, s ilyenkor az olvasó érzi, hogy a hegek alatt újból felsajognak az egykori sebek, hiába az eltelt idő, mert van olyan emlék, mely túlnő évek, évtizedek múltán is az egyszerű emlékezés keretein, s amikor felidézzük, újra át kell élnünk. Talán ezek után mondanunk sem kell, mi-féle emlékekről van szó, hiszen a gyermekkori kedves emlékek mind csak múlt idejű igealakokba öltöznek, ebbe a múltba az író sosem „tűnik át”, mindig csak emlékezik rá, kissé fakó is már ez az emlék, mint régi családi képek, melyek a boldogság pillanataiban kerültek len-csevégre, s mintha ez is azt próbálná sugallani, hogy leghamarabb a boldogság emléke sárgul, a fájdalom pedig az idők múltán is élő, eleven.

Furcsán nagy kerülővel jut el Majtényi ahhoz az élményréteghez, amelyről végül is szólnia kell, hiszen mindenképp előttről adva van az elbeszélő jelene, mondjuk így: a statikus íróasztal melletti jelen, melyből az író a gyermekkor felé fordul, hiszen ez az a stabil pont, ahonnan újra elindulhat „végigélni” életét, pontosabban életének azt a szakaszát, mely meghatározóként bír az elkövetkezőkre nézve: „Be lehet-e egyáltalán telni a világgal úgy, hogy megcsömörlik tőle az ember, de mindenképp úgy, hogy már nem is olyan igen-igen vágyik rá? Ezt nem tudtam, később sem tudtam meg, és most már nem is fogom soha megtudni. Mert ehhez valamilyen átmenetre lett volna szükség, a gyönyörűségek fokozatos megszerzésére és módszeres kiélvezésére, valamilyen átmenetre a semmit-nem-szabad gyerekek és a mindent-szabad felnőtt állapota között. De erre már nem került sor, csak a háborúra került sor, s felnőtté válásom épp ellenkezőleg az eddigi legszükségesebbek megvonásával járt együtt...”

Majtényi életéből épp az a szakasz esik ki visszahozhatatlanul, mely a legtöbb örömet tartogathatja az ember számára, mely meghasonlásaival, világfájdalmával együtt is a legtöbb kellemes emlék teremtője. Még szinte serülőként kerül fogságba, s ez a sors annyival is tragikusabb, mint a *Fekete kolostor* szerzőjéé, mert Kuncz Aladár érett férfiként, tehát az örömeik némelyes megismerése után jutott fogságba, míg Majtényi élete ebben a szakaszban teljesen megnyomorított vegetálássá süllyedt, csak negatív emlékekkel él a felnőtt tudatában. Talán ezért is fordul az író minden fejezet elején a rövidnadrágos gyerekkor felé, mintha menekülne attól az életszakasztól, mely ifjú novellisták állandóan „visszakérőzött” életterévé lett immár, ám menekülni — épp a kínzó negatív emlékek miatt — nem képes.

Hirtelen pattan ki a kamasz- és gyermekkor apró eseményeiből, egy-egy állandóan felrémlő, más viszonyok között talán jelentéktelen mondatból az az élet-szakasz, melynek minden eseménye egy fosztóképzőt eredményez azon főnevek mellé, melyek más fiatal életében valamely pozitív élményt jelentenek. Ez az állandó visszahajlás a gyermekkorhoz valószínűleg arra szolgál, hogy tompítsa a rákövetkező események élet, s hogy milyen megpróbáltatásokat kellett kiállania az írónak később, azt mi sem bizonyítja szebben, mint hogy gyermekkorra is csak a rákövetkező borzalmak fényében válik széppé, hisz azonkívül, hogy ez a gyerekkor szorongással teli, még anyagi gondoktól sem mentes; ám ekkor legalább álmokat is dédelgethetett, míg fogságban töltött ifjúkora módszeres álomgyilkolás, s minden napja többszörösen is megkurtítja a főszereplőt. A kékre fagyott lábú gyermekkorról csupán egy még nagyobb fázódás ideje juthat eszébe, az „egyetemesebb fázódás”, s ehhez viszonyítva melegszik langyossá életének előbbi szakasza, amikor szorongásai függetlenek voltak a létkérdésektől.

Hiába a gyerekkor emlékek-csecsebecsei, melyek közé legszívesebben eltemetné a borzalmakat (erről az is tanúskodik, hogy apróságoknak néha túl hosszú oldalakat szentel, mintha csak dédelgetné magában ezt a kort azért, hogy ne kelljen ama másokra gondolnia még egy kis ideig), ezek végül is szertehányják a sárgult emlékeket, kajánul fölébük ke-rekednek, s nemcsak a gyerekkor varázsát fakítják ki, hanem erőszakosan tola-kodnak a már említtet pupillaközelbe, az emlékezés fájdalmában jelenné izzanak át, s nemcsak az örömeiket ölik meg, hanem emberi fájdalmakat semmitenek azzal, hogy másfajta, immár nem is emberi, csupáncsak emberi tudattal átélt, s így többszörösen felnagyított borzalmakat állítanak előtérbe.

Egyetlen mondat elég ahhoz, hogy a kamaszkorban elhangzott szavak emlékek — rosszszívú emlékek — egész sorát fakassza fel az írónak. „Hát neked nincs otthon ágyad?” — hangzik az apai számonkérés egy alig-kamaszkori szökési kísérlet után, s abban az időben, amikor a kérdés elhangzott, egyikük sem tudhatta, mennyire eltorzítja, felfokozza a közeljövő ezt az egyelőre csupáncsak feddő-számonkérő kérdést, mely a negatív élmények zuhatagában periodikusan újra meg újra visszatér, s egyre nyomorultabb körülmények között; először csak nosztalgiával, mint az atyai aggodás melengető jele, később méltatlankodással elegy fájdalommal, míg végül már a sok megpróbáltatás groteszkbe torzítja, s amit egykor őtöle kértek számon, azt

most már az író kérheti — s mindenkinél több joggal — számon a kortól, mely az erre a szimbolikussá nőtt kérdésre adott, egyre cinikusabb „válaszokkal“ megfosztotta az emberiség minden egyéb tartozékától a börtönökben, lágerekekben.

Jöllehet a főmotívumkeretek — a gyermekkor és az emlékező jelen — közé van ékelve, annál nagyobb az emlékek intenzitása, minél feszebb a keret: ugyanis a főlélmény részint képes elhalványítani a mögötte családi képként sárguló gyermekkor, s egyszerismind néha teljesen benyomulni az elbeszélő jelenébe, olykor felégetve azt a megfontolt nyugalmat, mely távlatot ad, s amely elérésének reményében a szerző úgy érezte, hozzáfoghat emlékezéseinek megírásához. Ez azonban egyáltalán nincsen a regény kárára; a közelbe hozott múlt sajtása csak élményszerűbbé hevíti ezt a néha visszafogott; az esszéstílussal pólyált regényt. Majtényinak szemmel láthatóan az az igénye, hogy minél tárgyilagosabban láttassa a történetet, s ezzel ne csak egyéni tragédiáját duzzassza regényé, hanem egy kor megpróbáltatásait, veszteségeit fogja át, inkább vállalkozva a szemtanú, mint a szenvedő alany — sokszor bizony igen hálás — szerepére. Nos, a „Hát neked nincs otthon ágyad?“-szerű, egyre erősebben nyomtatékosított kitérősek adják azt a többletet, mely miatt a regény nemcsak adathalmaz, korrajz, hanem átélhető műve is lesz. Mert gyakorta hiába a kontempláció útján gyűjtött — mégoly becses és pontos — adatok halmaza, melyet meditációval, reflexiókkal rendszerez, értékel az író, ugyancsak lényegretörő pontossággal határozva meg a dolgok értékrendjét — a regény nem lépne túl egy korszakról szóló szociográfiai írás kereteit, mindehhez szükséges az az immanens látás, mely nem csupán a szemtanút, de a szenvedő túlélőt is megidézi. Majtényi viszont — s itt a regény értéket nyer a (viszonylagos) objektivitásban — csak annyira állítja előtérbe magát, mint Kuncz Aladár a *Fekete kolostorban*, azaz többnyire az elbeszélő szerepét vállalja, s az elszenvedett kínokról is úgy ír, mint aki azt adja tovább, amit maga szintén úgy élt meg, mint bármelyik társa, s hitelesen, érdemben szólhat róla. Ez végül is a könyv anyagát adja, „átéltsége“ azonban a már említett, igen ritka, de annál hevesebben vádoló kitérősekben rejtezik.

Bár a regénykonstrukció nem tűnik kiötöltnek, számos kitérője ellenére is lekerekített, feszes az írás szerkezete. Réteges emlékek állanak ugyan az író rendelkezésére, mely rétegeket módszeresen kell felfejtenie, ez viszont nem

jelenti az események mindenáron kronológiai sorrendbe szedését. Majtényi inkább épít az események vonzatjellegére, inkább megkerül néha időrendben egymást követő eseményeket, hogy felfedje a kauzalitást korszakos jelentőségű események között. Aztán hosszasan fejteget egy-egy látszólag jelentéktelen esetet, hogy a végén meglepetésszerűen kapcsolja egy már szinte elfeledetthez, s a kettő egymást kiegészítve járuljon hozzá a korképhez, mely állandóan, mintegy koncentrikus körökben teljesedik ki a regényben, s az író nem éri be saját tapasztalataival, hanem szűkebb környezetét is megvitatja, s a szabad indirekt stílussal oldva-értelmezve egészíti ki egyéni benyomásait ezekkel. Így valami olyasmi történik ebben az írásban, mint ha helyenként — az elsőszemélyes előadással együtt, s nem annak ellenére — (egy szűkebb értelemben vett) „kollektív tudat“ egybeépített beszámolóját hallanók, s ez a benyomás csak elmélyíti a könyv objektivitásának erejét, prózai hitettségét. Nem mond ellent ez Majtényi ama kitételének, hogy emlékeink megőrzése esetleges, mint ahogyan minden vallomás, emlékezés nyersanyaga az emlékező egyén tudatától függően esetleges. Ám ezeknek az esetlegesen megőrzött adatoknak mindig okszerű kapcsolatban kell állaniuk, hisz mindegyik hordoz anyai kortünetet, hogy a másik, vele párhuzamosan futó eseményre lehessen vonatkoztatni, főleg egy olyan eseménygazdag korban, mint amilyen Majtényi átélte, s az esetlegesen megőrzött emlékek közötti okszerűség végül is csak potenciálisan él az eseményben magában, az összefüggéseket mindig az értékelő és újraértékelő, immár távlatok birtokában levő tudatnak kell elvégeznie. Hiába szerénykedik az emlékező Majtényi a regényíró rovására a befejező mondatokban, mert ama „parkettkockák“ összeillesztésére érdembeli író vállalkozott, s a regény erényeit az sem kisebbíti, hogy némelyek tudatában csak olybá él majd, mint „annak a hogyishíjjának a visszamemlékezései, aki megette a krétát“. S értéken az sem ront, hogy kénytelenek vagyunk eltűnődni az utolsó bekezdés talán kissé ellentmondásos tartalmán: „De még így is, esetlegesen is egyetlen és meg nem szakítható ívű feszülnek egymásba ölelkező emlékeink az idők fölött. S ha töredékesen is, de a teljes életről szólnak, amely mindig előtte jár az emlékezésnek, s tőle eltérően aláveti magát olykor az akaratunknak.“

Lám, mondhatjuk a regény ismeretében immár, lám, mi mindenre nyitotta a nagy barna diófaszekrény ajtaját az — esetlegességek hangsúlyozásán túl —

egyből megtalált emlékezés kulcsa, nem különös-e, hogy ez a regény nem a kulcsok próbálgatásának jegyében született, hogy minden gyermekkori kacat, holmi első vállatásra elmondta a maga, egymagában talán kissé együgyű, az egész összefüggésében azonban jelentős történetecskéjét? Valamilyen minden esetleges-

ségen túli rendszerező elvnek csak kellett azért érvényesülnie, hogy Majtényi Erik megírhasa — véleményünk szerint — felszabadulás utáni, egyre terebélyesedő memoáriródmunk egyik leg-sikerültebb s minden bizonnyal legintellektuálisabb beállítottságú, töprengő hangvételű emlékezésregényét.

Mózes Attila

Bevezetés a struktúrák elméletébe

Napjainkban, mikor a matematika a mindennapi élet egyre több területére hatol be, túlzás nélkül állítható, hogy ez a tudomány már nemcsak a matematikusok kisajátított területe, hanem az *egész társadalom ügye* is. A gyakorlat felvetette problémák és a saját belső ösztönző erők hatására szédületes iramban fejlődő mai matematikára a klasszikus diszciplínák átalakulása és új diszciplínák megjelenése jellemző, mely utóbbiak kutatási szférája és kölcsönös viszonya még távolról sem tekinthető lezártnak. Emiatt különös jelentőségük van az olyan fogalmaknak és elméleteknek, amelyek több diszciplínában egyaránt felhasználhatók, s ezeknek közös gyökereire, belső kapcsolataira utalnak. Ilyen fogalmak az ismert szerzőpár, Maurer Gyula és Virág Imre nemrég megjelent könyvének* címében is szereplő matematikai struktúrák.

E munka nem tudománynépszerűsítő mű, nem is egyetemi tankönyv, hanem jól átgondolt, a hagyományostól eltérő, eredeti rendszer szerint felépített, terjedelméhez képest meglepően nagy anyagot átfogó, igényes *monográfia*. Alapos áttanulmányozása összpontosított figyelmet és áldozatot kíván, de feltétlenül nagy haszonnal jár mindenki számára, aki elmélyülten akar foglalkozni a mai matematika alapjaival, legyen bár kezdő vagy hagyományos matematikai műveltséggel rendelkező tanár.

A könyv a matematikai struktúrákat nem a tudományos — többé-kevésbé a történeti megjelenési sorrendet követő — módon tárgyalja, hanem a *reláció* fogalmát állítva előtérbe, a klasszikus algebrai struktúrákat is a relációs struktúrák keretébe ágyazza. Ezzel meglepően egységes szempont szerint sikerül össze-fogni és tanulmányozni számos, a matematika több ágában alapvető fogalmat, mint amilyen a függvény, a gráf, a háló,

a klasszikus algebrai struktúrák — hogy csak néhányat említsek. Ha e tárgyalási mód a fenti fogalmak másféle bevezetéséhez szokott olvasó számára néha idegennek tűnik is, kétségtelenül e fogalmak alaposabb megértését segíti elő.

Nagy erénye a könyvnek a pontos, szigorúan logikus, nem túlrészletezett, de jól követhető gondolatmenetek hézagmentes alkalmazása, ami a szerzők gazdag tudományos és didaktikai tapasztalatát tükrözi. A figyelmes olvasót feltétlenül meg kell hogy ragadja az egyes gondolatmenetek és fejezetek felépítésének *esztétikai szépsége*. Ma már viszonylag közismert tény, hogy a matematikai alkotások megítélésében az esztétikai szempontok sokkal nagyobb szerepet játszanak, mint más tudományokban. Mikor „szép” vagy „elegáns” bizonyításokról, egy matematikai elmélet „belső harmóniájáról” beszélünk, nem csupán a matematikusoknak saját tudományuk iránti lelkesedéséről van szó, hanem arról, hogy a matematikai elméletek formai szépsége és igazságtartalma, tudományos és gyakorlati jelentősége között kapcsolat áll fenn.

Ugyancsak a szerzők didaktikai tapasztalatát dicséri — és egyben jelentősen emeli a könyv értékét — a nagyszámú, jól kiválasztott, a matematika sok ágát átfogó, sőt nemegyszer a mindennapi élet fogalmaiból vett *példanyag*, amellyel a tárgyalt absztrakt fogalmakat szemléltetik a szerzők, könnyebbé téve ezáltal megértésüket és rögzítésüket.

Lehet, szubjektív az a véleményem, hogy noha a könyv több példát is tartalmaz a geometria tárgyköréből, s mondanivalóját néhány ábrával és diagrammal is alátámasztja, nem aknázza ki eléggé azt a lehetőséget, amelyet a geometriai intuíció egyes absztrakt struktúrák megértéséhez kínál. A geometriai szemlélet az ember értékes képessége (hisz számos absztrakt fogalom *alapötlete* a szemléletben gyökerezik, és

* Maurer Gyula—Virág Imre: Bevezetés a struktúrák elméletébe. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1976.

ez segít ellenőrizni bizonyos absztrakciók jogosultságát), s ezért a geometriai intuícioról teljesen lemondó vagy azt a minimumra csökkentő, napjainkban gyakran megnyilvánuló tendenciát feltétlenül károsnak vélem. Az algebra—geometria kölcsönhatás mindkét tudományág számára előnyös, és még sok kiaknázatlan lehetőségét tartogató.

Még inkább hiányolom, hogy a könyv nem tartalmaz gyakorlatokat, egyszerűbb feladatokat az olvasó számára. A matematikus beállítottságú olvasó igényli az ilyen gyakorlatokat, mert ezek nemcsak a megértést segítik elő, hanem a

felfedezés izgalmával is jár megoldásuk, belső elégtételt nyújt, s további munkára ösztönöz. Valószínűleg a munka rendkívül gazdag tartalma és korlátozott terjedelme felelős e hiányért.

Végül elismeréssel szeretnék szólni a könyv szép, világos nyelvezetéről. A magyar anyanyelvű matematikus olvasó, aki a szakirodalom döntő többségét más nyelven, legjobb esetben fordításban olvassa, Maurer Gyula és Virág Imre könyvének esetében jól láthatja azt a nagy előnyt, amelyet egy anyanyelvén szabatosan megírt eredeti munka jelent a matematikai fogalmak megértésében.

Orbán Béla

A növények fejlődéstörténete

Az evolúciós biológiának régi és nemes hagyományai vannak Kolozsváron. Olyan harcos darwinisták működtek itt, mint Herman Ottó, Entz Géza, Parády Kálmán; evolucionista szellemben oktatott a kolozsvári egyetemen Apáthy István és — rövid ideig — a világ szakirodalmában ma is számon tartott botanikus, Borbás Vince is. Az első világháború után az ugyancsak nemzetközi tekintélyű biológus, Emil Racoviță az evolucionizmus francia irányvonalának hirdetője volt, szuggesztív tanári egyénisége és írásai nemzedékek egész sorának szemléletét határozták meg (E. Racoviță: *Evoluția și problemele ei*. Cluj, 1929).

A kolozsvári egyetem egykori botanikaprofesszorait — Csűrös István közvetlen elődeit és tanárait — a növényvilág fejlődéstörténete is élénken foglalkoztatta. Az elődök hatását, hozzájárulását az evolúciós botanika alapkérdéseinek továbbgondolásához itt most csak két végpont, két kulcstanulmány említésével idézzük. Al. Borza először 1925-ben fogalmazta meg kérdésfelvető filogenetikai szintézisét (*Starea de astăzi a cunoștințelor noastre despre filogenia plantelor*. Buletinul Grădinii Botanice Cluj, 1925. V. 1—2.); Soó Rezső pedig egy emberöltő tudományos munkásságának tanulságait, a huszadik század fejlődéstörténeti növényrendszertanának eredményeit 1975-ben közölte eredeti elképzeléseket összegezve, a szakirodalomban világszerte sokszor idézett tanulmányában (*A Review of the New Classification System of the Flowering Plants*. Taxon. XXIV. 5—6.). Eddig azonban egyetlen szerző — sem tanár, sem tanítvány — nem tűzte ki maga elé azt

a célt, hogy kizárólag egyetlen, fő kérdést tárgyaljon: *hogyan* alakult ki valójában a növényvilág?

Csűrös István, a Babeș—Bolyai Tudományegyetem növényteni tanszékének konzultáns professzora a *hogyan* kérdését a hazai szakirodalomban általában is először közelítette meg sokoldalúan, egy önálló, tudományos ismeretterjesztő jelentőségén messze túlmutató és a szakmai képzésben, az oktatásban is sikerrel használható kötetben*. Megközelítésének az evolucionista történetiségen túl az is különleges értéket ad, hogy a hazai magyar nyelvű szakmai könyvkiadás mindeddig nélkülözött egy alapos növényteni áttekintést. Ennek a magyarázata nyilván a rendszertani tárgyú könyvekkel szemben tanúsított kiadói idegenkedésben is keresendő. A most megjelent kötet egyik nagy érdeme, hogy ezt az idegenkedést — a dialektikus szempontok érvényesítésével — lényegében a következő indoklással sikerült legyőznie:

„Ma már mindannyiunk számára világos, hogy a növényvilág kialakulása fejlődés révén, a kezdetlegesebb formák egyre bonyolultabbá, tökéletesebbé válása útján ment végbe. A fejlődés gondolata napjainkban már a társadalmi tudat lényeges alkotóeleme, és az is nyilvánvaló, hogy a fejlődés folyamata elmentétek kölcsönös viszonyán alapuló önmozgás eredményeként alakul ki és zajlik le. Ennek az elvi igazságnak a növényvilág kialakulására vonatkozóan

* Csűrös István: *Hogyan alakult ki a növényvilág?* Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

ezernyi konkrét módozata valósult meg, és éppen ebben rejlenek a felvetett kérdés megválaszolásának a nehézségei és korlátai. A mai növényvilágot alkotó fajok számát kb. 500 000-re becsülik. Ez a szédületes fajszám az évszázmilliókon keresztül végbement differenciálódási, progresszív és regresszív fejlődéstörténeti folyamatok eredménye. A *növényfajok* részben folyamatos, sima vagy filetikus evolúció, részben ugrásszerű fejlődés útján jöttek létre. Így a mai növényvilág felmérhetetlen változatosága kétségtelenül az evolúció folyamatosságának és egyúttal megszakíthatóságának kifejezője. A modern rendszerek éppen a rendkívül bonyolult, csodálatosan szerteágazó fejlődéstörténetet igyekeznek tükrözni.⁴

A kötet hármasság tagolódású. A szerző — rövid történeti bevezetés után — összefoglalja a fajképződés folyamatait és alapjelenségeit, a fejlődéstörténet kulcskérdéseit, meghatározza a kötetben előforduló alapfogalmakat (genotípus, fenotípus, faj, alfaj, változat, forma), bemutatja a fajképződés fontosabb mozzanatait (földrajzi izoláció, ökológiai izoláció, vándorlás, kereszteződés, poliploidizáció), és kitér a progresszív (evolúciós haladás) egyik lehetséges felfogásának ismertetésére is.

A kötet törzsanyagát a *különböző rendszertani csoportok fejlődéstörténeti áttekintése* alkotja. Itt a szerző és olvasója az egyszerű szerves anyagoktól, az első sejtes szerkezetek kialakulásától a sejtmagvas egyséjtűek megjelenésén át a többsejtű növényi test szerveződéséig — a mai, legfejlettebbnek ítélt típusokig — követi a növényi élet evolúcióját. Jól meggondolt logikai sorrendben követik egymást itt is a fejezetek: az ivartalan és ivaros szaporodási módok, a nemzedékváltakozás rendszeres áttekintése, a különböző szervezettségű moszat-

csoportok lényeges vonásainak leírása. A gombákkal és mohákkal foglalkozó fejezet elkerülhetetlen kitérő az evolúció fővonalától. Ezután a fejlődés menetét, a gyökér, a szár és a levél kialakulását a szárazföldön követjük tovább, a virágtalan, majd a virágos növények nagy csoportjában. Érdemes felfigyelni arra, ahogyan például Csűrös István az általánosított *virág* fogalmat közelhozza olvasójához akkor, amikor kitűnő képsorozattal tisztázza a nyitvatermők, illetőleg a zárvatermők virága közötti hasonlóságokat, vagy a zárvatermők sorozatában háromdimenziós blokk-diagramokkal, térben és időben egészen új grafikai megoldásokkal érzékelteti az elkülönülést, a szerkezetek és formák rendszerként, családonként való szétválási folyamatát. (A képek mindenütt szerves tartozékai a szövegnek, sőt a gyakorlati használat során bizonyosan az új, eredeti szemléltetési mód új életet kezd majd élni a tanárok táblavázlatában. Az ábranyag gazdagságát szemlélve ószintén sajnáljuk, hogy a technikai lehetőségek nem engedték meg a fényképes illusztrációt.)

Bár a könyv elsősorban a *hogyan* kérdésre keres választ, néha a sokkal nehezebb *miért* kérdésre adott feleletek is felbukkannak. Így például az, hogy milyen összefüggés mutatható ki — és miért van összefüggés — a rovarok testszerkezetének és a zárvatermők virágának fokozatos specializálódásában a földtörténeti korok folyamán, vagy hogyan és miért módosult, esett szét különböző fajokra a boglárka (*Ranunculus*) nemzetség az ország különböző élettéreiben.

A hazai magyar nyelvű biológuskötésben régóta érezhető hiányt pótol ez a nagy pedagógiai tapasztalattal, sok eredeti, illetőleg a szerző felfogásában eredetivé átrajzolt ábrában gazdag, tanárnak-diáknak sok hasznot hozó kézikönyv.

Szabó T. E. Attila

Ismeretterjesztés és felelősségbrosztés

Napjainkban erősen fokozódik az emberi öröklődés kérdéseiről mindig is megnyilvánult érdeklődés. Ez érthető és indokolt is, hiszen „a genetika évszázadában” élünk, s az emberi örökléstan létünk és jövőnk megpecsételője lehet.

Czeizel Endre, az ismert magyar humángenetikus tavaly megjelent könyve^{*}

előszavában az örökléstan kutatások fontosságát és időszerűségét hangsúlyozva, úgy véli: már a közeljövőben szükségessé válik az ember öröklési folyamataiba való *beavatkozás*. Felhívja a figyelmet arra, hogy ma a gyakorló orvosoknak is jól kell ismerniük az öröklött ártalmakat, mivel napjainkban több csecsemő hal meg veleszületett, öröklött rendellenességben, mint az összes fertőző betegségekben együttvéve. Az utóbbi év-

* Czeizel Endre: Az emberi öröklődés. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976.

tizedekben pedig a röntgensugarak, a radioaktív izotópok alkalmazása, a nagyarányú gyógyszerfogyasztás, a különféle vegyszerek kiterjedt használata stb. erősen megnövelte az újabb genetikai ártalmak kialakulásának fenyegető lehetőségét.

Számolnunk kell azzal is, hogy a társadalmi haladás — ami jobb táplálkozási feltételeket eredményezett — és az orvostudomány rohamos fejlődése eredményeképpen lefékeződött a természetes biológiai kiválasztódás, aminek következtében az öröklött ártalmakat hordozó, beteg és gyenge utódok is életben maradnak, további utódokat nemzenek, s így az öröklött betegségek elterjedése fokozódik. Mindez az emberiség genetikai egyensúlyának megbomlásához és leromlásához vezet — mutat rá Czeizel. Tegyük hozzá még azt is, hogy a helyzetet tovább bonyolítja az emberiség napjainkban kibontakozó demográfiai robbanása. Mindebből az következik, hogy az ember genetikai folyamataiba való beavatkozás talán már a közeljövőben elkerülhetetlen szükségessé válik. Ez pedig nemcsak komplex biológiai, hanem hangsúlyozottan társadalmi vonatkozású kérdéseket is felvet.

Czeizel Endre magas igényű ismeretterjesztő művében három nagy problémakörben fejti ki az emberi örökléstan múltjának, jelenének és jövőjének kérdéseit. A könyv első részében a humángenetika legkiválóbb tudós képviselőinek munkásságáról és e tudomány fejlődéstörténetéről kapunk átfogó képet. A szerző nem szorítkozik csupán a kutatási eredmények — felfedezések és elméletek — egyszerű ismertetésére, hanem részletesen kitér ezek születésének körülményeire, előfeltételeire is. Értelmezi és értékeli a humángenetikai kutatások tudománytörténeti és társadalmi jelentőségét, s ezzel sikerül megteremtenie könyvében és könyvének olvasói körében a korszerű tudományos gondolkodás igényét és ugyanakkor fokoznia mondanivalója érdekességét.

A második rész a genetika jelenlegi állásával és az emberi örökléstan (első sorban az orvosi genetika) aktuális kutatási eredményeivel ismerteti meg.

A harmadik rész kétségtelenül a legérdekesebb és a legizgalmasabb: ebben az emberi örökléstan „futurológiáját”, közelebbi és távolabbi jövője kérdéseit, az emberi faj javításának reménykeltő lehetőségeit és borzongató, immár több évtizede ismerős veszélyeit boncolgatja. A gének mesterséges megváltoztatása, a génizolálás és génterápia, a gensebészet, a DNS mesterséges szintézise, a sejt-hibridizáció, a sejtmagátültetés, a lombikbébi kérdése, a nemek szabályozhatósága, a mesterséges placenta, valamint egy sereg más aktuális genetikai kutatási probléma kerül itt szóba: megannyi a jövő emberi örökléstanának izgalmas kérdése is.

A genetika nagyszerű lehetőségeket nyújt az emberiség biológiai feljavítására, de ugyanakkor a visszaélés borzalmas veszélyét is magában rejt. Czeizel Endre állásfoglalásából mindvégig aggódás és optimizmus csendül ki: „Nem szabad, hogy még egyszer, a biológusok esetében is, megismétlődjön a fizikusok tragédiája.” És: „mi a teendő? Útját kell állni a további kutatásoknak, mint ezt a vezető nyugati országokban sok szakember és laikus követeli? Vagy el lehet bagatellizálni a kérdést, mondván, hogy mindezek csak a távoli jövő ködös problémái, és addig az emberiségnek számos más lehetősége lesz az öngyilkosságra? A megoldás csakis valahol a középponton kereshető. Hiszen a tudás valóban hatalom, de ezt a hatalmat is, mint minden mást, jóra vagy rosszra is lehet használni.” Éppen ezért kell a humángenetika problémájára és a kollektív felelősségre felhívni nemcsak az „írastudókat”, hanem az egész társadalom figyelmét, mert — amint a Nobel-díjas S. Luria 1965-ben kijelentette — „elő kell készíteni a közvéleményt, az embereket a várható fejlődés következményeivel való megbirkózásra”.

Mezei Zoltán

Hogyan jött létre a genetikai „földrengés”?

Hatalmas korszakot, közel négyszáz esztendőát átölelő gondolati egységet fogott át Szabó T. E. Attila a Kriterion Könyvkiadó népszerű Téka sorozatában megjelent három kötetével. E méreteiben is impozáns válogatás — összesen

mintegy 900 oldal — bemutatja a biológiai evolucionista tanok fejlődését Charles Bonnet-től, a felvilágosodás korától (A természetet vizsgálása, 1774), Charles Darwin munkásságán és eszméin át (A darwini gondolat, 1971) egészen a mai

eredményekig, Watson és Crick DNS-modelljéig (*A genetika évszázada*, 1976). A három biológiai tárgyú Téka-kötet, egyfajta élettudományi „hármaskönyvé” egészítve ki egymást, azt igazolja, hogy a szerző jó érzékkel, alapos szak-tudással és élesszeműen válogatta ki pon-tosan azokat a tényeket a biológia tár-házából, amelyek fordulópontot jelentet-tek az evolucionista elméletben.

Már az ókor emberét is érdekelte: ho-gyan befolyásolja — öröklődési szem-pontból — az apa — anya emberpár a gyermek tulajdonságait? Arisztotelész szerint az anya csupán az építőanyag-ogokat, a „nyersanyagot” szállítja, a férfi ondója viszi ebbe az önképződésre alkal-matlan masszába (amelyből önmagától nem jöhet létre semmi) a gyermek „ideáját”. Ez mozgásátvitelt, formaát-adást jelent, ma így mondanánk: infor-mációt, szerveződést, aminek alapján embrióvá illeszkedik össze az anyag. Amennyiben az ondó alakító ereje na-gyobb, az apja vonásait viselő ifjú szü-letik. Az asszonyi építőanyag tehetetlen erőinek túlsúlya az anya tulajdonságait öröklő lányt hoz létre — tartották az ókoriak. Ez híven tükröződik a mai na-pig fennmaradt mondásokban: „mintha a száján köpte volna ki az apja”; „az alma nem esik messze a fájától”.

A késő középkor embere kezdte el a természet tudomány igényű vizsgálatát, s ennek gondolatébresztő eredményei fel-halmozódását és beérését hasznosította később a darwini életmű. Ezután sorra születnek a látványos tudományos ered-mények — utóbb már nem egy kiemel-kedő lángelme egyéni munkássága, ha-nem rendszerint több kutató csoport-tevékenysége nyomán. Jól látszik ez a szoban forgó könyvciklus harmadik kö-tetéből, amely Mendel, Galton, Weis-mann, Gelei, Apáthy, Vries, Morgan, Watson, Crick, Racoviță, Vavilov és Huxley munkáiból készült válogatás, és amely igazolja, hogy a biológia „minő-ségi ugrását” tulajdonképpen a határ-tudományok megjelenése és fejlődése de-terminálta.

Az öröklődés tanulmányozásában egyre nagyobb szerepet kaptak a matematikai (statisztikai) módszerek, majd biokémiai és biofizikai apparátussal vértették fel magukat a téma kutatói, s ennek követ-keztében eredményeik egyre egzaktab-bak lettek, fokozódott valóságközelségük. A kezdeti vizsgálódástól, a logikai meg-fogalmazásokon át eljutottak a mai mo-lekuláris szemlélethez, s interdiszcipli-náris módszereket alkalmaznak a *szere-kezet* és a *funkció* közötti összefüggések és kölcsönhatások feltárására. A „hár-maskönyv” válogatásában a szerző ezt, az évszázadokat átölélő időintervallumot

és a kutatásokba ezalatt befektetett, em-berileg alig felbecsülhető tudományos munkát tárja eléünk — oly módon, amely arra készíti az olvasót, hogy elmélyül-jön a tárgyalt jelenségek szövevényessé-gében, de ugyanakkor ki is bukkanjon a tények dzsungeléből olyan tág tisztá-sokra, amelyekről a jövő felé tekinthet (ilyen például Julien Huxley írása).

A soksejtűek szervezete — mint ismer-etes — szervrendszerekből, szervekből, ezek szöveteiből, ez utóbbiak pedig sej-tekből és sejtközötti állományból épül-nek fel. Az egyes szervek és szövetek sejtjei egymástól küllalakjukban és mű-ködésükben eltérőek: változataik a szer-vezet védekezésében alapvető szerepet betöltő kis gömbölyű nyiroksejtektől a méteres tengelynyúlványú idegsejteikig terjednek. A sejteknek ez a sokfélesége azonban *egyetlen* sejtől, a *petesejtől* alakul ki, a differenciálódás tehát azt jelenti, hogy az egész szervezet minden sejtjének reprodukálására képes (de funkcióiban korlátozott) petesejt osztó-dása során alakjukban eltérő és műkö-désükben „szakosodott” sejteket hoz lét-re. A fejlődés irányát — amint ezt kí-sérletileg igazolták — a *sejtmag* hatá-rozza meg, amelyben az ehhez szükséges információt a kromoszómák, illetve a gének hordozzák. A gének „üzenete” voltaképpen az élet üzenete, amelyet a gének juttatnak a szülőkből az utódokra. A génekbe programozott információ szabja meg, hogy milyen legyen az utód, ennek alapján alakulnak ki tulajdonsá-gaink: nemünk, alkatunk, szemünk-ha-junk színe, sokszor egyes betegségekre való hajlamosságunk, sőt alapvonásaiban vérmérsékletünk és magatartásunk is. Ezt a jelenséget nevezzük öröklődésnek. Annak a grandiózus vállalkozásnak, a-melynek során mindezt megismerhettük, s amelyet ma a molekuláris genetikának hívunk, Mendel rakta le az alapjait. Munkásságával a kísérleti biológia új szakaszba lépett, mondhatni *alkotó sza-kaszba*, amelyben az ember egyre inkább cselekvő és nem csupán félnék megfi-gyelő szerepben lép fel.

A mendeli hagyományt továbbfejleszt-ve és a határtudományok eredményeit felhasználva a kromoszómában található DNS szerkezetének felismerésével a bio-lógia az átöröklés titkainak birtokába jutott. A DNS szerkezetének meghatá-rozása a hosszúra nyúlt kezdet végét je-lentette, a kód megfejtése pedig a vég kezdetét. Talán érzékeltetni tudja e lég-kört Watson és Crick fiktív párbeszéde, amelyet az előbbi tudósnak *A kettős spi-rál* című könyve nyomán próbál itt a recenzens elképzelni:

Watson: Azon tűnődtem: vajon valamennyi DNS-molekula két láncból áll-e, azonos bázissorrenddel, amit az azonos bázispárok közötti hidrogénhidkötések tartanak össze?

Crick: A dolgot az bonyolítja, hogy egy ilyen szerkezetnek nem lehet szabályos gerince, mert a purinok és a pirimidok különböző alakúak.

Watson: A két összetekeredett, azonos bázissorrendű lánc létezése nem lehetett véletlen. Inkább határozottan arra mutat, hogy minden molekulában egy lánc egy korábbi fokon egy másik lánc szintézisének a mintájául szolgált.

Crick: Ha az adenin-timin párt a guanin-citozin pár mellé tesztem, akkor ezek azonos formájúak. Ez már egyezik Wilkins röntgendiffrakciós képeivel. Gyere gyorsan, James!

Watson: Nagyszerű! Azt hiszem, Francis, megtaláltuk a keresett térmodellt, csak az atomok koordinátáit kell még kiszámítanod!

Crick: Sok munkánk van még! A DNS számára javasolt szerkezet újszerű sajátosságai biológiai szempontból rendkívül jelentősek. Felfedezzük az élet titkát!

Watson: Igen, a specifikus párosodás közvetlenül sugall a genetikai anyag számára egy lehetséges másoló mechanizmust. Akár hiszed, Francis, akár nem: mi megtettük a biológia Darwin óta legjelentősebb felfedezését!

A *Nature* 1953. áprilisi számában megjelent Watson és Crick 930 szavas cikke, amelyet Szabó T. E. Attila teljes egészében közöl — magyar fordításban — a „hármaskönyv“ utolsó kötetében, tényleg korszakalkotó szemléletet vezetett be a biológiában, a szerzőket ezért 1962-ben Nobel-díjjal tüntették ki. A genetikai kód megfejtésének hasznosítása nem is váratott sokáig magára: a kutatók laboratóriumaiban megszületett az első mesterséges gén, majd az első sikeres génátültetési kísérletek is lezajlottak. Eljutottunk a madáchi jóslat valóra válásához: „Az ember ezt, ha egykor ellesi, vegykonnyájában szintén megteszi” — vagyis olyan biológiai lehetőségek határához, amelyen túl megváltoztathatjuk az egyedek tulajdonságait. A genetika felgyorsult fejlődése joggal fantasztikusnak nevezhető távlatokat nyitott meg

többek között az öröklődés, a növekedés befolyásolása terén, a közeljövő valóságává lett az örökletes betegségek megszüntetése. A genetikai „mérnök tudomány” megjelenése azonban nem mentes a baljós fenyegetésektől sem. A molekuláris biológiával foglalkozó tudósok egybehangzó véleménye az, hogy olyan eszközökre tettünk szert, amelyek használata közben ma már egyszerű vigyázatlanság is helyrehozhatatlan károkat okozhat az egész emberiség számára, s éppen ezért hatékony nemzetközi egyezményrendszerre van szükség, amely az emberi biológium tanulmányozásának irányát és célját megszabja.

A századforduló elején lezajlott fizikai, majd az ezt követő kémiai forradalom (a szintetikus anyagok beözönlésével a mindennapi életbe) az emberiség sorsát jelentősen befolyásolta. De hogy a biológia napjainkban kibontakozó forradalma milyen következményekkel jár majd, azt még nem tudjuk.

A „hármaskönyv“ utóbbi kötetében a szerző kiemeli a hazai szakemberek hozzájárulását is e kutatásokhoz, például Gelei József és Emil Racoviță munkásságát. Ezzel nemcsak tiszteleg emlékük előtt, de olyan eredményeket is a köztudatba emel, amelyeket a nemzetközi szakirodalom nem ismer, nem becsül kellőképpen (például Geleinek a kromoszómák párosodásáról szóló úttörő dolgozatát).

A világban helyét kereső ember szemléletében kísért a szellemi fejlődéstörténet minden túlhaladott tévtana, de a tudománytörténet azt is tudatosítja bennünk, hogy ezek a megismerés lépcsőfokait jelentették. Az itt recenzeált könyvek anyaga is tükrözi, hogy szellemi múltunk különböző korszakaiban megtalálható mind a viszonylagos eltávolodás, mind az ugyancsak viszonylagos közeledés az elmélet és a gyakorlat, a spekuláció és a mindennapok tapasztalata között. Szabó T. E. Attila kitűnő válogatása érzékelhető közelségbe hozza az olvasó számára azt az igazságot is, hogy az evolúció pontos ismeretétől még távol vagyunk — azok az ezgált eredmények azonban, amelyek lehetővé tették a fejlődés eddigi lépcsőfokainak megjárását, feljogosítják a tudományt olyan operatív modellek kidolgozására, amelyek segítségével az evolúció menete érthetővé, mi több, talán humánus érdekeknek megfelelően befolyásolhatóvá válik.

Vincenz János

MIHAI FLOREA: RESPONSABILITATEA ACȚIUNII SOCIALE

A kor alakulását meghatározó tényezők, a társadalmi forradalmak s a tudományos-technikai forradalom egymást felerősítő következményei új módon, megnövekedett fajsúllyal vetik fel a felelősség kérdését. A soron levő döntések mind az egyén, mind a nagyobb közösségek sorsára messzemenő hatást gyakorolhatnak, s így a választásban kifejeződő tettek felelőssége az eddigieknél súlyosabban érvényesül. Ilyen körülmények között nélkülözhetetlenek, sürgetőnek mutatkozik a felelősség kérdéskomplexumának az új összefüggések között történő, új megközelítésű vizsgálata. Mihai Florea könyve ezeknek az igényeknek kíván eleget tenni.

A felelősség tanulmányozása hagyományosan az etika, illetve a jogtudomány feladata volt. Szerzőnk a jelenség, a problémakör összetett jellegére való tekintettel új, szélesebb keretek között szándékszik vizsgálni. A folytonosság és a diszkontinuitás jegyében részben az eddigi eredményekre építkezik, részben kiterjeszti a kutatást. Praxeológiai és általános szociológiai szempontból elemzi tárgyát; arra törekszik, hogy több szakkutatás eredményeit is figyelembe vegye. Nagy súlyt helyez a fogalmi tisztázásokra, érdeklődésének középpontjába pedig a történelmét alakító, bonyolult, sokszor ellentmondásos feltételek között cselekvő embert helyezi.

Felfogásában a felelősség új funkciót nyer: az egyénnek a társadalomba való integrálódását biztosítja. A mi körülményeink között — állapítja meg Mihai Florea — a felelősség a szabadság, az elkötelezettség és szabad cselekvés feltételévé, illetve következményévé válik.

„A társadalom haladó tendenciái minden úton-módon az egyéni kreativitás belső forrásait serkentik, de ugyanakkor védekeznek is az ellenőrzés alól kikerült, kalandor jellegű, felületes és felelőtlen kezdeményezésekkel, valamint a korlátozt és alantas érdekektől diktált törekvésekkel szemben.

Az ember lét- és tevékenységi feltételeinek bonyolultsága, az új utakat törő társadalmi cselekvés, általában az emberi cselekvés — következményektől terhes — alternatív jellegű távlatai nem tesznek lehetővé az emberi magatartást megszabó sztenderd megoldásokat. A társadalmi-történelmi tapasztalatok szintjén azonban, bizonyos értékpreferenciák alapján olyan iratlan »elvek« és »szabályok« körvonalazódnak, amelyeknek segítségével a felelősen cselekvő ember — feladatai és körülményei függvényeként — optimális megoldásokat dolgozhat ki.

Végső fokon, a cselekvő ember választhat aközött, hogy a pusztá konformizmuson és rutincselekvésen épülő lapos és méltatlan életet akar élni, avagy valóban alkotó, újító, elkötelezett és felelősséggel járó, értelemmel telített lét mellett dönt. Tekintettel arra, hogy ez az utóbbi cselekvésmodell rendkívül összetett, s nem rendelkezünk az ilyen helyzetekben érvényes, társadalmilag szentesített eljárásokkal és módszerekkel, figyelembe véve továbbá azt is, hogy az ilyen cselekvések eredményeinek társadalmi hatékonysága gyakran kérdéses, a társadalmilag tevékeny embernek bátorságra és óvatosságra, lelkesedésre és józan számításra, elkötelezettségre és áldozatkésztségre, reményre és felelősségre van szüksége. Az egyén kötelessége, hogy mértéktartó maradjon, s valóságghüen mérje fel tevékenységének praxeológiai mezejét. Ugyanígy kell eljárnia saját cselekvőképességének felméréseben az adott eszközök és körülmények biztosította lehetőségek közepette. Állásfoglalásainak kialakításában, cselekvése céljainak kijelölésében tartsa tiszteletben a választás alapvető követelményeit. Vegye tekintetbe megvalósításuk lehetőségeit s a gyakorlati élet összefüggéseiben megállapítható fontossági sorrendjüket.“ (*Editura științifică și enciclopedică. București, 1976.*)

G. E.

KÓSA LÁSZLÓ: NÉPHAGYOMÁNYUNK ÉVSZÁZADAI

Szakmai igényesség, romantikamentes szemlélet, széles látókör és igényes stílus jellemzi a fiatal néprajzkutató munkáit, a *Gyorsuló idő* sorozatban megjelent legújabbat pedig különösen. Szemléletét jól jellemzi a következő tények leszögezése:

„A népi kultúrát akkor értjük meg igazán, ha nem alá- vagy fölérendeltségi viszonyban szemléljük, még akkor sem, ha ennek a szemléletnek számos tetszetős mozzanat támaszul is szolgál. A népi kultúra nem a hivatásos vagy magas műveltség provinciája, hanem öntörvényű, jellemző jegyeiben független tartomány. Azaz mindkét kultúrának vannak iránymutató, a fejlődésben elől járó, és vannak provinciális területei is. A képzőművészetben földrajzilag is kitapinthatók a központok és peremvidékek. Ahogyan a középkorból ismerünk finom ízlést parancsoló kőfaragó műhelyeket (pl. a budai várpalota királyi építkezéseit), amelyek kisugárzása távoli falusi templomcskák durván megmunkált ajtó-ablakkereteiig elhatolt, ugyanúgy számon tartunk például a 18–19. századból népi bútorfestő központokat, amelyeknek silány utánozói voltak. A népzene sem provinciája a műzenének. A népballada és a műballada, jóllehet kapcsolataik nyilvánvalók, egymásból nem származtathatók. Kriza Vadrózsái, a legszebb klasszikus népballadák, Arany János balladáival egyenrangú alkotások. De ismerünk nagyon sok töredékes és drámai erőben fogyatékos népballadát is, amelyek, ha párhuzamot keresünk, az Arany korában divatos, de értéket más tollán alig termő balladaköltészetéhez hasonlíthatók. Nemcsak a művészetekre érvényes, amit elmondottunk, hanem több-kevesebb súllyal a kultúra más területeire is. A termelőeszközök és technikák, valamint a fogyasztás is mutatnak hasonló vonásokat.

A népi kultúra mégsem helyettesítheti a hivatásos kultúrát, mint ahogy az adott történelmi időszakokban, amikor egymás mellett élnek, fordítva sem igaz. Mindkettő más társadalmi osztályok, rétegek, csoportok terméke, illetőleg azok sajtóatosan különböző igényeit elégíti ki.“

Kósa történelmi tagolásban vizsgálja a magyar népművészeti hagyományokat, az egyes ágazatokat és műfajokat, valamint a „magas kultúrához“ való viszonyát, a kezdetektől a reneszánszban és „paraszt Magyarország“ emlékein át a jelenkorig, népi kultúra és nemzeti kultúra modern kérdésseltevéséig. Higgadságát végig megőrizve, a szerző így összegezi:

„A népi kultúra nem egyenletes teljesítmény. Kerek képet alkotnunk róla az önismeret és az általános műveltség része. Sok-sok területe azonban csak történeti emlékként érdemes a megőrzésre. Elsősorban a folklór elégíti ki közművelődési igényt, annak is legművészibb értékei. Épp ezért tévedés azt állítani, hogy a nemzeti kultúra a népi műveltségre épül. Benn van az alapokban, de nem helyettesítheti azokat, viszont ha hiányoznák a nemzeti művelődésből, az olyan volna, mint a sótlan étel, ízetlen és jellegtelen.“ (Magvető Kiadó. Budapest, 1976.)

K. L.

CONSTANTIN NOICA: DESPĂRTIREA DE GOETHE

Constantin Noica a két világháború közötti román kultúrában oly ellentmondásos szerepet játszó *Gândirea* folyóirat köréhez tartozott, és igen rangos esszéivel tűnt ki. Most azzal az 1950-ben írt könyvével jelentkezik újra a nyilvánosság előtt, melynek mottója: *Nihil goetheanum a me alienum puto* (semmi sem idegen télem, am a goethei). A szerző érdekes, új szempontból közelíti meg Goethe emberfelfogását és a filozófiához való viszonyát. A könyv harmadik — Goethe főművét, a *Faustot* újraértelmező — fejezetéből idézünk:

„Minden nagy elválásban van egy szemernyi örület, mondta Goethe. Miért válnak mégis el útjaink? Először is azért, mert Goethe újratemtette a fausti mítoszt. Lenyűgöző nagyságával egy olyan hőst erőszakolt ránk, aki nem a mi világunkba való. Másodszor pedig azért, mert életműve egészével meghazudtolta ezt a mítoszt. A hőstől megfosztott mítosz mégis a mi világunk tükröképe, legalábbis a nyugati világé. [...] Igen nagy megdondolatlanság tehát az európai kultúrát e mítosz hőse után fausti kultúrának nevezni. Eppolyan hamis modell ez, mint a görög kultúrában Akhilleusz. Homérosz jó iskola lehetett a görögök számára, az Iliász főhőse aligha. A villámló düh és erő emberpéldánya nemcsak Athén okos embersége számára nem lehetett modell, de még a közösségi Spártát sem elégítette volna ki. Van-e ember, aki a görög kultúrát »akhilleuszi«-nak merné nevezni? [...] Akárcsak Akhilleusz, Faust is az emberi egyoldalúság tragikus modellje. Ezért nincs helye a nyugati kultúrában, ezért kell elválnunk tőle. [...] De miért kell elválnunk egyúttal Goethétől is? Mi lenne, ha csak a goethei hőstől határolnánk el magunkat? Goethe valójában maga vált el tőlünk. Egész életművével elhatárolta magát attól az elkövetkező világtól, mely Faust nélkül is egy faustinak nevezhető modellé valósított meg. Már a középkori Faust-monda

is tartalmazza csírájában az európai kultúra számára létfontosságú történelmi dimenziót — történelmi tudatunkat. Goethe lemond a történelemről. Szerinte a múltat teljes egészében kellene ismerni, mint valami életrajzot, de a teljes egészét megragadni lehetetlen. A *Faust* második részében a mai nyugati világ valamennyi lényeges eleme megjelenik, pontosan úgy, ahogy ma látjuk: kísérleti műhelyként, tudományos laboratóriumként. Goethe viszont, aki az emberi érzékeket tekintette »a legjobb kísérleti eszköznek«, elképzelhetetlennek tartotta, hogy a természetet másképp is meg lehet ismerni, mint közvetlen módon. [...] Goethe a természettudományokat leíró módszerekkel kívánta művelni, míg a laboratóriumok világa közvetett és konstruktív. [...]

Goethével az érzékszerveire támaszkodó embertől, a természetes beállítottságtól váltunk el, bármekkora nosztalgiával gondolunk is vissza az ilyen típusú kultúrára. [...]

Goethe bízott abban, hogy a jövő világa több zsenialitással rendelkezik, mint ő. Ha az utókor elmulaszt igazat adni neki, akkor a nyugati világ 1832. március 22. óta — szellemi halott.“ (*Editura Univers. București, 1976.*)

A. J.

Forró Antal: Parasztfej